

Ідеї творення великого турецького дастану

Більгін Топчу

УДК 82-13(560):82.09

Bilgin Topcu. The Ideas of creating a Great Turkish Epic. Anatolianism is an idea that formed by nationalistic approaches which supported by social and political conditions. Anatolinists who consider themselves as more realistic comparing to Pro Turkics, believe that reconstruction period of the societies can help the progress in much better way with certain social dynamics. In order to happen, real ideas which is derived from daily life dynamics is needed more than utopias. Hilmi Ziya Ulken is one of the biggest names of the intellectuals who think that way. He considers the epics which are one of the richest form of anonymous literature, as best way to understand the society and best tool to express the ideas. The epics are very special products that both make the people realize the value of it and become resources for the progress in modern literature. With these ideas, Hilmi Ziya had paid very special attention to the epics and followed the researches made on this subject. He also supported the people around him who can write an epics, besides even himself, attempted to write some... In this research, Hilmi Ziya's special attention to the epics and his writing attempts are subjected.

Keywords: Anatolianism, Hilmi Ziya Ulken, The Great Turkish Epic.

Bilgin Topçu. Büyük Bir Türk Dastana Yaratma Fikirleri. Anadoluçuluk, siyasî ve sosyal şartların desteklediği milliyetçilik fikri içerisinde şekillenen bir fikirdir. Kendilerini Türkçülere göre daha gerçekçi olarak gören Anadoluçular, uyanış devirlerinin belli dinamiklerle toplumları çok daha ilerilere taşıyabileceğini bunun için de ütopyalar yerine temelleri hayatın içerisinde olan fikirlere ihtiyaç duyulduğunu savunurlar. Hilmi Ziya bu fikri savunuların önde gelenlerindedir. O, anonim eserlerin en zenginlerinden biri olan destanı da halkı anlamak ve anlatmak için en uygun araç olarak görür. Destanlar hem halka değerlerini hatırlatacak hem de modern edebiyatların güçlü hamlelerinde kaynaklık edecek özel malzemelerdir. Bu fikirlerle destan konusuna özel bir ilgi göstermiş ve yapılan çalışmaları takip edip değerlendirmiş, çevresinde destan yazabileceklere bu fikri telkin etmiş, hattâ kendi de destan yazma teşebbüsünde bulunmuştur. Bu yazıda Hilmi Ziya'nın destana yönelik dikkatleri ve yakın çevresiyle destan yazma teşebbüsleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadoluçuluk, Hilmi Ziya Ülken, Büyük Türk Destanı.

Зображення Анатолії не лише як Батьківщини, але і як окремого активного джерела народної творчості, як явище набуло інтенсивного розвитку в роки Національно-визвольної війни. Незважаючи на те, що про її існування стало відомо від дідів, Анатолія (мов коштовність, про цінність якої дізналися вперше) раптом притягнула своїм блиском увагу інтелігенції, і навколо цього світла сформувалися різноманітні групи. Одним з таких рухів, або груп, було анатоліанство. Воно постало в оточенні Хільмі Зіі Юлькена. Анатоліанство стверджувало, що пантуранізм, представниками якого були Зія Гьокальп і його однодумці, є цілком утопічним, а також захищало твердження про те, що анатолійська тюркність¹ упродовж віків сама творила свою культуру і в цьому процесі відокремилася від малоазійської тюркості. Ця думка певним чином має зв'язок з поглядами Ях'ї Кемаля² стосовно того, що землі Анатолії «створили» нову державу. Навчаючись у Мектеб-і Мюлкє³, Хільмі Зія Юлькен не лише ділився своїми міркуваннями з друзями й однокурсниками, але й написав книгу «Сьогоднішній обов'язок Анатолії». Юлькен видав її літографією і розповсюдив серед найближчих друзів. (Книгу, яку офіційно так і не надрукували, часто згадували в різних мемуарах і спогадах). 1922 року він заснував товариство і почав видавати журнал «Анатолія», що мав поширювати його погляди й популяризувати літературні розвідки. Як уважав Юлькен та його однодумці, цю спільноту, сформовану в новій географії світу під впливом різних культурних чинників, на підставі етнічних зв'язків не потрібно сприймати як частину однієї нації щодо своїх «сусідів», які належать до інших географій. Набутки, що відобра-

жають спільні цінності народу, який утворив в Анатолії нове об'єднання (тобто результати цього процесу), засвідчують принципову відмінність від наших «далеких родичів».

«Періоди пробудження» – це періоди, об'єднуючі чинники яких стали загальновідомими; неможливо досягти тієї єдності, яку прагнуть створити штучно, неприродним шляхом. Після Визвольної війни на території Анатолії тюркність переживала період «пробудження», і турецький народ мав потребу в реалістичному підході, який би підтримував цей процес. Ми можемо схематично охарактеризувати ідею анатоліанського руху, згадавши такі постаті, як Хільмі Зія Юлькен, Ремзі Оуз Арик, Мехмет Каплан, Нурреттин Топчу. Однак є певні перепони, аби вести мову про цілісність цього руху. Але це вже інша історія. Ознайомившись із розвідками Хільмі Зіі та його однодумців щодо турецького Відродження, у пропонованій статті цього питання торкатися не будемо [15]. Наша мета – це аналіз спроби Хільмі Зіі Юлькена і групи його однодумців створити великі тюркські дастану, які, на їхню думку, підтримали б національну ідею та посприяли процесу «пробудження», стали джерелом і фундаментом для відбудови нової турецької літератури.

Увага новоутворених народних течій та романтичних рухів у середині XIX ст. була спрямована на народну творчість, у мистецтві, зокрема в літературі, почали досліджувати національне коріння.

Думка авторитетної інтелігенції щодо ролі дастанів у формуванні культури народу була одноставною: дастан є основою літератури; народи в «період пробудження» повернуться до дастанів і саме із цього джерела

почнеться їхній прогрес. Таким чином, дагани відіграють дуже важливу роль у процесі становлення нації і створюють фундамент для модерної літератури. Нова література завжди має «живитися» з якогось джерела, і якщо цим джерелом будуть дагани, література зможе самоідентифікуватися. Адже літературний твір, який не має національного підґрунтя, не може претендувати на універсальність і подальший розвиток.

Як стверджував Хільмі Зія, дагани – це національне надбання. Наведені нижче коментарі доньки Сюлеймана Хайрі Болая⁴ важливі для кращого розуміння ідей Хільмі Зії щодо тюркості даганів: «Мій батько казав так: “Біля витоків анатолійських традицій стоять туркмени Центральної Азії. “Даган про Огуза”, “Даган про Манаса”⁵ й інші подібні дагани лише підтверджують це. Але Огуз прибув до Анатолії мусульманином. Тут Огуз “перетворився” на Кьороглу, на Тахіра й Зюхре, на Керема й Асли, на Ферхата й Ширин, на Баттала Газі⁶ та ін. Про них склали дагани. Тому анатолійська культура стала джерелом наших думок”. Аби на власні очі побачити і ближче пізнати це джерело, батько переїхав працювати до Анатолії...» [1].

Хільмі Зія захищав існуючий погляд на те, що осередки тюркості тепер перебувають за межами Анатолії, їх нині можна охарактеризувати як «далеких родичів», і що старі культурні сліди вже не є близькими сучасній людині. Він уважав, що тюркські дагани доісламського періоду є «язичницькими воротами» даганів. У статті «Виникнення тюркського народу» Юлькен веде мову про те, що дагани були одним із «джерел нашої культури», зауважуючи, що в деяких доісламських даганах навіть немає назви «тюрк»; він намагався показати їхню віддаленість від анатолійців. Автор стверджував, що йшлося, вірогідно, про «Огузнаме» як про матеріал для творення дагана, що «переселився» з Анатолії. «Основні історії дагана про Огуза були майже одразу забуті в Анатолії ісламського періоду. Певною мірою збереглося лише оповідання про Байборека. Оповідання про Огуза й Басата надалі існували в ісламській манері під іменем Шаха Ізмаїла». Хільмі Зія підтримував думку про можливість установавання відсотка цієї «ісламізації» за допомогою ґрунтовних досліджень. Незважаючи на те що старі тюркські дагани із земель Центральної Азії не поширилися в Анатолії, одним з доказів відмінності тюркської культури в Анатолії Юлькен уважав популяризування в тюркомовному світі ісламсько-анатолійських даганів [23, с. 280–335].

За твердженням Юлькена, процес деформації, зумовлений і народною увагою під час творення даганів, не є першочергово важливим (персонажі, що не були тюрками, розцінювались як тюрки. Наприклад, зображення святого Алі, який відіграв роль у тюркізації Анатолії). На перший план необхідно висунути ціннісну систему і головні події [23].

Ми є свідками крайніх поглядів дослідників на життя тюрків доанатолійського або доісламського періодів. Позиція Юлькена в цій ситуації значно поміркованіша – це намагання окреслити особливості анатоліанства, він сформулював нові цінності в новій географії

суспільства. Бехчет Кемаль Чаглар, який пізніше поділятиме його погляди, свої думки втілює у таких рядках:

І з'явився потік, відірвався він від Сірських вод,
Він зробив Арал і Хазар озерами,
І летів він стрімко аж до великого моря,
Просто-таки по слідах, якими вперше йшов Бозкурт.
Це був людський потік, з роду Огуза,
Це був предок Сельджука, з киницького племені [2].

Спрямованість на народ прослідковується в нашій літературі паралельно до західної. Якщо брати до уваги наше намагання побудувати народну державу слідами Визвольної війни, то можливість такого розгляду цієї орієнтації отримує адекватну реакцію. Справді, у цей період інтенсивно досліджували тюркську культуру. Юлькен, зосередивши увагу на протилежному погляді, зауважив, що дагани, створені в Анатолії, залишилися на сьогодні без уваги. Відомі лише кілька досліджень власне даганів, а також дослідження народних оповідань (праці Л. Заматольського, Х. Еса, Х. Л. Флейчера, Е. Літтманна, Отто Спеїза, Т. Мензеля). Цих праць, на думку Юлькена, замало. Основною метою досліджень є «приведення цінностей даганів до рівня тих цінностей, які зможуть функціонувати і бути оціненими в сучасному житті народу» [23, с. 294, 295]. Розуміючи, що цінності тюркості взято з доанатолійського періоду, Юлькен захищав думку про те, що, зривши нанівець ісламський процес, який тривав шість століть, живі, існуючі цінності вже не зможуть бути створені. Хільмі Зія вважав, що головною метою є не дагани, а ті цінності, що приховані в них, які потрібно «втягнути на світ Божий».

На думку Юлькена та його прихильників, анатолійська тюркість, незважаючи на факт диференціації від малоазійської тюркості, досі не змогла завершити процес творення нації; дагани, у яких ідеться про такі цінності, як любов, гордість, чесноти, відважність, вірність, своїм внеском не зможуть забезпечити формування нації. Тому дослідники вважають, що необхідно створювати зразки, які нестимуть цінності, закорінені в тюркській землі.

Як і раніше, Юлькен стоїть осторонь від Зії Гьокальпа, Фуада Кьопрюлю, Зекі Веліда Тогана. У той час, коли ця група намагалася класифікувати й дати оцінку старим тюркським даганам, Юлькен з однодумцями досліджували діяльність народу Анатолії, а також зміни, які відбувалися в її географії.

Хільмі Зія Юлькен в одній з ранніх статей, присвячених темі даганів, під назвою «Анатолія. Традиція і дагани» висловив думку, що мистецтво в абстрактному значенні не має користі, але наголосив, що дагани й жарти відрізняються від інших видів мистецтва; творча сила суспільства і традиції створили ці жанри. Як приклад він навів жарти про Ходжу Насреддина і дагани про Баттала Газі й Кьороглу, стверджуючи, що із цими трьома народними персонажами отожднюють народ Анатолії. Зокрема, він зауважив, що Захід сам

створював свої епоси, і за допомогою них виникли джерела для визначних творів [17, с. 25–32, 59–63].

Нагадаємо, що частину всесвітньовідомих епосів збирали і уклали дослідники, частину – поети. Епос (дастан) є джерелом буття для всіх культур. На думку дослідників із Заходу, культура епосів є навіть підґрунтям епохи Відродження. Як уважають анатоліанці, анонімну творчість, створену на їхній землі, потрібно зібрати і структурувати таким чином, щоб вона стала джерелом для тюркського Відродження. Хільмі Зія вважав, що поети більше ніж дослідники зможуть прислужитися цій справі та виявити більше старання і зусиль. На його думку, один або кілька поетів навіть зможуть тлумачити ці почуття, і, поєднавши частини в ціле, надалі створять великий дастан. Ця ідея настільки захопила Юлькена, що він, з одного боку, намагався направити своїх друзів-митців на її реалізацію, а з другого, – не міг утриматися від самостійних пошуків у цьому напрямі.

Ще до ідей написання дастана анатоліанцями першу таку спробу під вигаданим ім'ям Тархан здійснив 1914 року письменник Омер Сейфетгін, який написав дастан «Вихід з Ергенекону⁷. Новий День» у віршованій формі [13, с. 65]. Другу спробу, у червні 1915 року, здійснив Зія Гьокальп. Розповідаючи в одному з літературних видань про соціальну організацію давніх тюрків, він згадав «сказання». У книзі «Червоне яблуко» (1915) він навів приклади з казок і дастанів; у книзі «Звичаї тюрків» порушив питання системи вірувань тюрків та їхнього суспільного життя. Дослідник поставив за мету детально розтлумачити систему вірувань тюрків. У розділі «Тюркська міфологія» він розглянув і дастани, а після узагальнення найвизначніших тюркських дастанів відвів їм місце в тюркському суспільстві. На його думку, дастани – це тексти, які певним чином передають релігійні особливості, тож, коли їх співають на урочистих заходах, це створює високодуховну атмосферу. Отже, згідно з Гьокальпом, давнє тюркське суспільство надіяло дастани містичним і дидактичним характером [30]. Як і Зія Юлькен, Зія Гьокальп, не зупиняючись на соціологічних твердженнях, почав укладати і друкувати тексти різних дастанів. У «Новому журналі» один за одним було видрукувано дастани «Делі Думрул» [26, с. 73], «Тепегьоз» [27, с. 93], «Ярадліш» [28, с. 113]⁸ та ін. Кожен з них розміщено на кількох сторінках. Гьокальп у своїх працях не деференціює дастани, він друкує їх з «Оповідань Деде Коркута» (тобто тексти ісламського періоду). Хільмі Зія Юлькен і Зія Гьокальп зійшлися на тому, що в дастані або в іншій анонімній літературі необхідно виявляти прихований національний дух.

Згідно з Ахметом Кабакли Зія Гьокальп працював над розвідками тюркського Відродження [8, с. 70]. На відміну від Юлькена Гьокальп захищав думку про заміну літератури тих періодів романом, наголошуючи, що роман посів місце дастана, і певною мірою підтримував думку тих, хто виголошував: «Епоха дастана завершилася».

Омер Сейфетгін також зацікавився міфологією та дастанами. У своїх оповіданнях він активно критику-

вав тих митців, які симпатизували еллінській міфології, нагадуючи, що в нас є власні казки й міфи, і що ми не потребуємо іноземних матеріалів [5, с. 2]. У 1917 році, коли перша хвиля його незадоволення минула, він почав переклад «Іліади» й «Калевали», а через рік повернувся до дастана «Кьороглу», який він опрацював до половини. Загалом спрямованість авторів національної літератури на народ відповідає сутності цього руху.

На відміну від Хільмі Зії та його однодумців, які досліджували тюркський народ, відштовхуючись від географії, увагу молоді привабили розвідки Гьокальпа, надруковані в «Новому журналі». Хільмі Зія, не торкаючись праць Сейфетгіна, піддав критиці доробок Гьокальпа: він зауважив, що неможливо такими працями досягнути мети створення «великого дастана» – ці уривки не були народною творчістю; він веде мову про те, що Зія Гьокальп намагався «вдихнути життя» в дастан, про який він дізнався з книжок. До того ж Гьокальп цими текстами не зміг «влвити» сутність народної мови [Юлькен, 1951: 5]. При написанні дастана необхідною умовою є використання народної мови з народними мотивами.

У дастані має бути єдність почуттів і думок, що є обов'язковою умовою для епічних віршів. Загалом, саме це відрізняє західні вірші від наших. Фікрет⁹ і Ях'я Кемаль наслідували таку цілісність. Неможливо наголосувати на людських якостях героїв із творів, що не мають зв'язку з традицією, нацією та Батьківщиною. Кожен з дастанів певним чином є «відчиненими дверима» у світ літератури [Юлькен, 1951: 10]. Юлькен спостерігав за першою спробою із цікавістю; проте його розвідки щодо теми дастана не мають покликать на праці Зії Гьокальпа. Епоси античності ґрунтуються на міфології, епоси Середньовіччя – на релігії. На думку Хільмі Зії, в основі новоствореного дастана має бути історична свідомість. Після 1941 року межі дастана було розширено. Тоді, коли «твориться історія раси, дастан неможливий. Нібелунги – це не дастан усіх арійців чи навіть усіх германців, це дастан німецького народу». Хільмі Зія вважав, що поступово, за аналогією процесів, які відбуваються в історичній думці, зникнуть усі гіперболізації в ідеї дастана. Водночас Юлькен натякав, що колись підхід пантюркістів, які у своїх поглядах ґрунтуються на етнічних питаннях, зможе змінитися, відтак підхід анатоліанців набере популярності й ваги.

Дастан повинен відзеркалювати суспільну уяву. Хільмі Зія, який писав, що народ творить свої вірування і легенди, казки, оповіді й історію, наголосив, що дастани поєднують в єдине ціле всі ці вияви народної творчості. Інакше кажучи, дастан, порівняно з іншою анонімною творчістю, є комплексним явищем. Юлькен висловився й про те, що в періоди несформованого національного духу дастани, які виникли самі собою, можуть у майбутньому стати «будівельним матеріалом» у суспільствах, що перебувають у пошуках національної сутності [20, с. 2]. Прикладом цього є «Шахнаме» Фірдоусі. Юлькен та його прихильники

намагалися довести думку про наново сформовану в Анатолії турецьку націю; особливо після Визвольної війни важливу роль у відновленні ідентифікації нації відіграло наше «коріння» і те, що його стосувалося. На думку Юлькена, користуючись таким джерелом при написанні твору, необхідно уникати штучності. Педантичність науковця щодо цього питання ми прослідковуємо чи не в кожній його праці, у кожній статті на цю тематику. Тому, якою б величною не була та чи інша сторінка історії, але не спроектована на суспільство, вона не може ввійти до дастана, стати його частиною. Отже, плід уяви не може бути зображений у дастані як здобуток народу. З огляду на це, Хільмі Зія намагався чітко притримуватися канви існуючого дастана при творенні штучного.

Увагу Хільмі Зії Юлькена привертають роботи відомого німецького композитора Вагнера. Як Гомер і Фірдоусі прислужилися своїм народам, записавши епоси, що прославляли їхні народи, так і Вагнер долучився своєю працею до прославлення німецьких легенд і німецького народного епосу. Тому Юлькен зацікавився можливістю здійснити подібне й у тюркських дастанах. Він уважав за цілком імовірно повернути належну повагу дастанам, які були забуті за часів Османської імперії. Звісно, що цей дастан буде оповідати про період після завоювання Анатолії.

Аби написати дастан, необхідно відчувати анатолійську народну мову, а для цього потрібно «відкрити» себе Анатолії; усе це необхідно шукати в народі. Це праця, яка передбачає не лише наявність бажання і матеріалу, але й часу. Він усвідомлює масштаби роботи, яку вони задумали, і, за словами Юлькена, для проникнення в суть анатолійського духу і створення відповідного цьому духові дастана необхідні зусилля не кількох людей – навіть цілому поколінню буде важко це здійснити. Однак такі перспективи його не лякають, і, по можливості, він хоче прислужитися національній ідеї.

Ми вже згадували твір Хільмі Зія «Сьогоднішній обов'язок Анатолії». У своїх спробах («Тепегьоз», «Іскра моїх віршів» та ін.) автор, з одного боку, намагався бути піонером у цьому жанрі, а з другого, – прагнув розповісти про свій проект молоді. Його думки першим підтримав колишній приятель з Мюлькіє Халук Ніхат (Пепеї), з яким було розпочато роботу над «Тахіром і Зюхре» і «Шахом Ізмаїлом». Хільмі Зія згадував, як читав ці уривки дастанів, які за короткий період ними були структуровані, а потім і власне твори своїм знайомим у будинку батька. Читання відбувалося з хвилюванням, а критику почутого проводили колективно. Такий метод обговорювання привернув увагу молоді й поступово поширився серед народних верств.

Тема дастана приваблювала не лише людей мистецтва, але й науковців, тому вони допомагали тим ентузіастам, які намагалися його створити. Так, Мюкрімін Халіль Йинанч запропонував історичні теми. У 1921 році Хільмі Зія написав п'єсу у віршах «Тахір і Зюхре». Того ж року Халук Ніхат разом з товаришем розпочали роботу над твором «Ашик Гаріп», який згодом поставили на сцені. Хільмі Зія, маючи на меті написати дастан

про Баттала Газі, 1922 року вирушив у подорож і як частину задуманого дастана написав «Ізніцький дастан». Цей текст було опубліковано в журналі «Анатолія» [16]. Того ж року Хашім Нахид працює над космогонією у віршах «Адам і Єва».

Письменники стали на шлях «самовиховання» задля пізнання Анатолії, задля оволодіння народною мовою. Шлях, який вони обрали для ствердження, – це копіювання уривків з дастанів.

Напрацювання, отримавши певний резонанс, надалі були призупинені, і на цьому завершився перший період спроб написання дастана. Проте наукові розвідки щодо теми дастана залишили помітний слід. Зієддін Фахрі Финдикоглу створив Спілку народних знань (1927), яка видавала журнал «Народні знання». У рамках цього Накі Тезель і Ефлагун Джем Тюрк розпочали дослідження, пов'язані з казками. У цей період привертають увагу праці Мехмеда Фуата Кьопрюлю і Зеки Веліда Тогана щодо формування та класифікації тюркських дастанів. Розвідки Кьопрюлю і Гьокальпа у співавторстві були опубліковані в кількох літературних журналах, а Зеки Веліда Тогана і молодого дослідника Ніхада Самі Банарли, також у співавторстві, – у журналі «Атсиз Меджмуа» (1931).

Хільмі Зія, спостерігаючи за напрямками цих розвідок, водночас уважно слідував за статтями Хюсейнзаде, які виходили у газеті «Терракі» й у журналах «Життя», «Фююзат», розмірковуючи про «пісенний гуманізм» (1929). Автор відстоював думку про те, що написаний дастан має бути подібний не «Іліади», а до «Шахнаме», оскільки логіка Сходу відмінна від європейської. Хільмі Зія ж, на відміну від Хюсейнзаде, стверджував, що багато чого варто запозичити з класичної західної духовної культури.

Юлькен також узявся за написання двох творів, які б розповідали про Сівуша¹⁰. Перший – оповідання «Судабе», другий – п'єса у віршах «Сівуш» (1927–1928). Ахмет Хамді порадив йому писати оповідання під назвою «Керем»¹¹, тому що, на думку письменника, ця тема можна розвивати у філософському контексті і в таких масштабах, яких, наприклад, досяг Фауст.

Ахмет Кутсі розпочав роботу над драмою «Кьороглу». Халук Ніхат, жодного разу не прочитавши того, що було написано в 1919 році, опублікував усе це в журналі «Казки минувшини» 1928 року. (У цьому творі у формі дастана відтворені події, пов'язані із Сулейманом Шахом¹² і Тамаром Хатуном). Однак твір читачів не зацікавив.

У 1934 році Халук Ніхат, який розмістив у «Казках минувшини» дастан про «Тахіра і Зюхре», опублікував свій твір «Введення до тюркського дастана». Він мав на меті створити дастан про Визвольну війну (1935). Халук Ніхат видав три дастанти – «Чанаккале», «Перемир'я» і «Національно-визвольна війна». З огляду на те, що матеріал, уведений у ці дастанти, розповідає про відносно недавні історичні події, ці твори мали більший резонанс, а ніж попередні.

Третя спроба відновити ідею написання дастана належить Бехчету Кемалю і Халуку Ніхату. 1949 року

Бехчет Кемаль започаткував журнал «Фонтан». У першому номері він ознайомив читача з національним фольклором та різноманітними поглядами на мистецтво. Таким чином, ідея дастана знову стала нагальною, хоча публікацію дастанів було обмежено лише їхніми уривками. Бехчет Кемаль, який написав «Оповідання про Боач Хана», ніби «освіжає хвилювання» Хільмі Зії.

Бехчет Кемаль пише «Деде Коркута». На думку Хільмі Зії, цей матеріал узятий з «Дастана про Огуза», тому це «язичницькі ворота дастана», а тюркський дастан необхідно починати від Баттала Газі. За походженням Баттал Газі – араб; це витвір фантазії тюркського народу. Образи, створені тюрками, – це тюркські герої, які завоювали Анатолію. Бехчет Кемаль зміг опублікувати дастан про Баттала Газі лише 1968 року. Під назвою твору, обсягом 149 сторінок, подано епіграф: «З казки – в історію». Бехчет Кемаль згадував: «Цей літографічний твір виник як прекрасний витвір народного генія, ніби зі снігу, що падає із соснових гілок, і, утворюючи купи снігу, перетворюється на снігову лавину. Дотепер ще не було твору, який би відповідав ознакам так званого тюркського епосу. Тому саме цей твір буде першим, який узяли з народу і який народу й присвячено. Немає диму без вогню; події, що розгортаються в цьому дастані, узяті з реальних подій (які ми розширили й гіперболізували) і перетворені на овіяні символами легенди» [2].

Бехчет Кемаль, за спогадами Омера Наджі Гьокшена, роботу над «Манцикертським дастаном» завершив за день до смерті. Після його смерті твір було опубліковано (1971) друкарнею Національної освіти в збірці «Чотири дастани на честь завоювань від Манцикерта до Стамбула» на 14 сторінках.

Починаючи з 1950 року, інтерес до дастанів Юлькена і Пепея помітно знизився. Хільмі Зія, який очолював цю групу, аж до своєї смерті працював над різними статтями із цієї тематики, але востаннє його статтю надрукували 1952 року в журналі «Дослідження з турецького фольклору» [21].

Що ж до спроб написання великих тюркських дастанів, то впродовж життя Юлькен своїми розвідками й основною ідеєю ділився лише з близьким оточенням, тому в певний момент підтримка, на яку він сподівався, почала потроху слабнути. За кілька років до смерті Хільмі Зії помер його близький товариш Халук Ніхат, який востаннє опублікував свої дослідження 1951 року.

Отже, єдиною людиною, яка щиро залишалася вірною цій справі, був Бехчет Кемаль Чаалар. За свідченнями Енвера Наджі Гьокшена, він до останнього дня свого життя продовжував роботу над написанням

дастана. 1968 року світ побачила його праця «Дастан про Баттала Газі», яку Чаалар розпочав за рік до смерті разом зі своїми однодумцями. Окрім того, він був ведучим серії радіопередач під загальною назвою «Нескінченна Анатолія». 1994 року ці радіопередачі повторно транслювало Міністерство культури Туреччини.

За висловлюванням Хільмі Зії, їхні задуми були настільки масштабними, що такого об'єму роботи вистачило б для майбутнього покоління, не кажучи вже про кількох дослідників. Хоча традиція епічного вірша відчутно вплинула на турецький дастан, однак, на превеликий жаль, спроби написання великого тюркського дастана так і залишилися невітленою ідеєю.

У розвитку ідей Хільмі Зії Юлькена та його прихильників було два шляхи: перший – це підтримка ідеї анатоліанства; це формування сучасної турецької літератури, яка б закорінювалася у фольклорі. Окрім того, мова йде і про написання великих тюркських дастанів, формування засад щодо турецького Відродження. Було б помилковим асоціювати ідею наближеності до народу лише з анатоліанцями, однак потрібно мати на увазі, що майже в один і той самий період різні митці у своїй творчості зверталися до народної мови й анонімної творчості, відтак існування такої думки виправдане.

Другий шлях набагато ширший: створити великий дастан, який би став основою для Відродження, подібно до того, як це відбулося на Заході; утіливши всі ідеологічні наміри, залишитися відданим канві справжнього, аутентичного, самостійно існуючого дастана, до того ж наслідуючи народну мову й анонімну творчість. На відміну від Гьокальпа та його друзів, які вбачали в дастані важливу культурну складову, анатоліанці вважали початком формування дастана Манцикерт...

Хоч би там як, але відмінність анатоліанців від Зії Гьокальпа в тому, що він отримав більшу підтримку від своїх однодумців, аніж Хільмі Зія Юлькен. Анатоліанцям не вдалося утворити єдність усередині свого союзу: ті прихильники Хільмі Зія, які вирішили стати на цей шлях, не змогли надати йому повноцінної мистецької підтримки, а сам Юлькен, напевно, не бажаючи виглядати занадто претензійно і розповсюджуючи свої ідеї лише в колі друзів, зрештою потрапив у становище, коли його варті уваги праці залишилися «в тіні».

Отже, турецький Ренесанс був для турецької інтелігенції тим самим «червоним яблуком»¹³, яке зберігатиме свою привабливість аж до того часу, поки не зможе стати дійсністю. І ознайомити читача із цими дослідниками, які доклали зусиль для втілення ідеї пантюркізму, буде як прощальним словом стосовно них, так і променем світла для тих, хто поділяв їхні ідеї.

Примітки

¹Тюркність – український еквівалент турецького слова «türklük», яке можна трактувати як консолідуюче поняття «тюрк» для носіїв тюркської культури. Зміст цього поняття втілено в одному слові.

²Ях'я Кемаль Бейтлі (1884–1958) – видатний турецький поет, націоналіст, автор багатьох патріотичних поем і статей.

³Назва факультету, заснованого 1859 року в Анкарському університеті. Нині – факультет політичних наук. В Османській імперії це був найпотужніший інститут свого класу.

⁴Сулейман Хайрі Болай – професор філософії, завідувач кафедри філософії Університету Газі в Анкарі, автор багатьох творів філософського напрямку.

⁵«Дастан про Манаса» – національний киргизький епос про героя Манаса, який об'єднав киргизів.

⁶Усі згадані імена – це назви дастанів або герої дастанів, на які натрапляємо в епосах інших народів. Так, оповідь про Керема й Асли знають і розповідають в Албанії, Анатолії, Азербайджані, Вірменії, хоча цей дастан зазвичай пов'язують з азербайджанськими тюрками. Баттала Газі, як і Огуз, був мусульманином; згодом став героєм тюркської народної словесної творчості.

⁷Ергенекон – легендарна батьківщина тюрків, що містилася в Центральній Азії. Ергенекон згадано у відомому «Дастані про Бозкурта» (національний символ турків – вовк, який урятував тюркський народ).

⁸Дастані з дастанічного циклу тюрків-огузів «Книга Деде Коркута».

⁹Тевфік Фікрет (1867–1915) – визначний турецький поет, реформатор

турецького вірша. Він розширив поняття «турецька поезія», удадо поєднавши почуття й думки.

¹⁰Сіявуш – один з героїв поеми «Шахнаме» Фірдоусі.

¹¹Керем – герой дастана «Керем і Асли», поет, який оспівував любов і загинув разом з коханою жінкою, яку так довго шукав і, зрештою, знайшов. Керем згорів, і в його полум'ї загинула кохана Асли. Дастан «Керем і Асли» вважають зразком азербайджанської народної словесності XVI ст.

¹²Сулейман Шах – предок Османської династії, дід Османа I.

¹³«Червоне яблуко» (Kızılalma) – (іст.) 1) символічна назва Рима та Відня в період Османської імперії; 2) символ ідеї пантюркізму (об'єднання турків, створення великої Турецької держави).

Література

1. *Bolay Süleyman Hayri. Gülseren Ülken'le Babası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Hakkında Bir Söyleşi // Türk Yurdu.* – С. 22. – С. 174. – С. 55–58.
2. *Çağlar Behçet Kemal. Battal Gazi Destanı.* – İstanbul, Baha Mat, 1968.
3. *Malazgirt Destanı // Malazgirt Zaferinden İstanbul'un Fethine.* – İstanbul: Devlet Kitapları, 1971.
4. *Bitmez Tükenmez Anadolu.* – Ankara: Kültür Bak. Yay., 1994.
5. *Demir Şenol. Türk Edebiyatında Nevyunanilik Akımının Kaynakları / Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.* – Ankara: Gazi Üniversitesi, 1997.
6. *Gökşen Enver Naci. Behçet Kemal Çağlar // Ankara: TDK Yay., 1970.*
7. *Güngör Erol. Hilmi Ziya Ülken İçin // Türk Yurdu.* – С. 22. – С. 174. – С. 5, 6.
8. *Kabaklı Ahmet. Türk Edebiyatı.* – İstanbul: TEV Yay., 1978. – С. III.
9. *Pepeyi Haluk Nihat. Geçmiş Zaman Masalları.* – İstanbul: Hüsn-i Tabiat Mat., 1928.
10. *Türk Destanına Giriş.* – İstanbul: Ülkü Mat., 1934.
11. *Türk Destanından.* – İstanbul: Stad Mat., 1945.
12. *Erenler Gaziler Destanı.* – İstanbul: Akgün Mat., 1951.
13. *Tansel Fevziye Abdullah. Ömer Seyfettin'in Hayatı İlk Eserleri ve Şiirleri // Doğumunun Yüzüncü.*
14. *Yılında Ömer Seyfettin.* – Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. – С. 51–72.
15. *Topçu Ümmühan. Hilmi Ziya Ülken'de Türk Rönesansı Arayışı ve Destan // Milli Folklor.* – С. 65. – С. 102–105.
16. *Ülken Hilmi Ziya. İznik Müdafası // Anadolu Mecmuası.* – 1924 (1340). – С. 1,1.
17. *Anadolu Örfü ve Destanlar.* – 1924 (1340). – С. 1–2.
18. *Destana Dair Tarihçe // Erenler Gaziler Destanı Ön Sözü.* – 1951a.
19. (Haluk Nihat Pepeyi), *Akün Mat.* – С. 5–14.
20. *Destanlar Efsaneler // Yeni Sabah.* – 1951b. – 12 Kasım.
21. *Milli Destan ve Folklor // Türk Folklor Araştırmaları.* – 1952. – С. 2. – С. 33, 514–531.
22. *Millî Destan ve Folklor // Yeni Sabah.* – 1951c. – 29 Ekim.
23. *Türk Milletinin Teşekkülü // Millet ve Tarih Şuuru.* – 1976a.
24. *Kültürümüzün Kaynakları // Millet ve Tarih Şuuru.* – 1976b.
25. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi.* – İstanbul: Ülken Yay., 1994.
26. *Gökalp Ziya. Deli Dumrul // Yeni Mecmua.* – 1917a. – С. 4. – 2 Ağustos.
27. *Tepegöz // Yeni Mecmua.* – 1917b. – С. 5. – 9 Ağustos.
28. *Yaradılış // Yeni Mecmua.* – 1917c. – С. 6. – 16 Ağustos.
29. *Boğa ile Boğaç // Yeni Mecmua.* – 1917d. – С. 7. – 23 Ağustos.
30. *Türk Töresi.* – İstanbul: Akün Yay., 1972.
31. *Makaleleler 9 (Hazırlayan Şevket Beysanoğlu).* – Ankara: Kültür Bak. Yay., 1980.

Переклад з турецької Дарини Пасічник